

konkurrent til de sydslesvigske foreninger i forhold til bevillingerne fra Sydslesvigudvalget.

Johnsens fremstilling af Grænseforeningens historie er som nævnt meget læsevenlig, og det er et godt eksempel på, at faghistorie ikke automatisk er kedelig og over-detaljeret. Det er overvejende politisk historieskrivning, mens de kulturelle aspekter samt bottom-up-perspektivet står noget svagere. Personligt savner jeg et afsnit bagerst i bogen, hvor forfatteren kort vurderer de kilder han har benyttet til fremstillingen, ligesom han med fordel kunne have præsenteret den eksisterende forskning, som han har trukket på. Der er fundet meget få fejl – med billedteksten side 164 som en undtagelse – og det er som nævnt lykkedes forfatteren at skrive en kritisk fremstilling, selv om det er en opgave, han har fået udstukket af ordregiveren. Det tjener også ledelsen i Grænseforeningen til ære, at man netop har givet Johnsen frie hænder, og at man har åbnet arkiverne for ham.

Axel Johnsen har ikke taget springet og forholdt sig til, hvilken berettigelse Grænseforeningen har i dag. Har foreningen "sejret ad helvede til" – som Flensborg Avis' anmelder, Hans Christian Davidsen, antyder det med et gammelt Thomas Nielsen-citat. Det er fair nok, at forfatteren afholder sig fra det, da det ikke er en historikers opgave at foretage den slags vurderinger. Men det er dog nærliggende at tænke over det, baseret på de mange kritiske pointer, Johnsen fremdrager i bogen.

Mogens Rostgaard Nissen

Lausten, Martin Schwarz: Den kirkelige genforening i 1920 og grænselandspræsten Martin Schwarz.

Kristeligt Dagblads Forlag, 2020, 426 sider.

'Dansk eller tysk' – 'sort eller hvid' – 'enten eller': Ønsket om klare grænser har været normen i Sønderjylland i de tider, hvor det var nødvendigt at forsvare nationale positioner mod angrebslystne modstandere. Det efterlod ikke megen plads for mellempositioner, som fulgte andre linjer end de nationale. Denne virkelighed har præget en del af historieskrivningen om Sønderjylland og utallige erindringsbøger.

Kirkehistorien er måske det bedste eksempel. Gennem mere end et århundrede var kirkerne del af en dansk eller tysk dagsorden, og derfor er den epokes kirkemænd blevet straffet ved at få deres eftermæle tegnet i en dimensionale streger. Var de danske eller tyske? Præster som ikke passede ind i skemaet blev ikke forstået i samtid og eftertiden, og skråsikre domme kunne leve længe. Således er flertallets kirke i Sønderjylland/Nordslesvig i den tyske tid mellem 1864 og 1920 fra dansk side ofte skildret som fortrysket, selv om virkeligheden var mere kompleks. Ofte er det påstået, at gudstjenesterne i Sønderjylland/Nordslesvig før Genforeningen blev ty-

ske, at der ikke var plads til danske salmer, at præsterne talte dårligt dansk osv., og præsterne er blevet stemplet som blot "tyske".

På den baggrund er det glædeligt, at dansk kirkehistories nestor, tidligere professor i kirkehistorie Martin Schwarz Lausten samtidig med genforeningsjubilaet har fremlagt en bog, som vover det vanskelige kunststykke at skildre en af de præster, som virkede på begge sider af Genforeningen, først i den "tyske" og så i den danske folkekirke, og som trods tysk uddannelse søgte at holde sig fri af den nationale modsætning.

Bogen *Den kirkelige genforening i 1920 og grænselandspræsten Martin Schwarz* er en præstebioграфи, hvor portrættet benyttes til at vise, hvordan kirken ved Genforeningen blev integreret i den danske folkekirke. Den gør op med myter, fremlægger nye forskningsresultater og gør det på en grundsolid basis.

Martin Schwarz (1872-1945) kom fra det tyske Ditmarsken og gennemførte teologistudiet i Breslau og Kiel. Han interesserede sig for mindretalsforhold, og det fik ham til at søge embede i Nordslesvig. Vejen gik over et obligatorisk ophold ved pastoralseminariet i Gl. Haderslev. Her fik kandidaterne den skoling, som var nødvendig for at kunne bestride menigheder i Nordslesvig, hvor kirkesproget som hovedregel var dansk. Efter eksamen fik han i 1906 embede i Kliplev. Som sognepræst tog Schwarz energisk fat, og det fik straks kirkegangen op over 10 % eller i gennemsnit 132 kirkegængere pr. gudstjeneste. Sådan fortsatte han i Burkal fra 1916. På de regelmæssige provstisynoder aflagde præsten detaljeret beretning om forholdene i sit sogn. Personligt og teologisk tilhørte han den pietistisk prægede højrefløj i Indre Mission, som vendte sig mod al moderne liberal teologi. Schwarz var bibeltro fundamentalist, en tordnende vækkelsesprædikant for hvem sjælens frelse var det eneste mål. Han opfordrede til omvendelse og dvælede gerne ved at udmale de sidste tider. På dommedag ville Gud fordømme de vantro og kaste dem i helvede og give frelsen til de troende.

Sjælens frelse stod over nationale forskelle. Før 1920 støttede han på provstisynoderne brugen af dansk i kirkelige sammenhænge, og under Første Verdenskrig holdt han sig fra at forherlige krigen.

I 1920 kom den danske folkekirke til Sønderjylland, og den mødte de tyskuddannede præster som Schwarz med skepsis. De blev vurderet som "tyske", og det blev ikke betroet dem men derimod 117 tilrejsende danske præster nordfra at rejse ned for at holde genforeningsgudstjenester i de sønderjyske sogne. Indre Mission og *Kristeligt Dagblad* i Kongeriget førte felttog mod de tyskuddannede præster og mente, at alle burde afskediges og embederne opløst. Alligevel fik 42 sogne mulighed for at stemme om at beholde deres hidtidige præster. Det rystede mange i Danmark, at så mange som 36 præster blev genvalgt.

Schwarz var en af de tyskuddannede, som stillede op til valg i sit sogn Burkal. 418 ville beholde ham, 136 ønskede nyvalg, så han kunne fortsætte som folkekirkepræst. Efter genvalget kom han og de andre tyskuddannede på kursus i København for at stifte bekendtskab med dansk teologi, kirke- og kulturliv. I Tønder-området startede den nye danske provst Erik Christensen en mangeårig studiekreds for at bringe de tyskuddannede præster sammen med deres nye danske kolleger.

Bogen følger detaljeret Schwarz som først tysk og så loyal dansk embedsmand. Kort efter 1920 medvirkede han til at få opsat et neutralt mindesmærke på kirkegården over Burkals faldne. Han var ligesom de andre genvalgte tyskuddannede præster "helsognspræst" og skulle bejlene Burkals dansk- og tysksindede med hhv. danske og tyske gudstjenester og også bejlene de tysksindede i en række nabosogne, hvor der nu var ansat en danskuddannet præst. Men det var ikke let, for rollen som præst for begge nationaliteter kom under angreb fra to sider. Menighedsrådet var splittet mellem dansk og tysk, de bevidst danske og tilflyttere nordfra var på vagt, og den tyske frimenighed, Nordschleswigsche Gemeinde, stod på spring til at gøre indhug i folkekirkepræstens blandede menighed. Da nazismen bemægtigede sig den tyske frimenighed tog Schwarz klart afstand, skrev mod nazismen og de "tyske kristne" og markerede f.eks. sin uvilje, da der blev nedlagt krans med hagekors ved mindesmærket på Burkal kirkegård. Flere gange søgte han gennem sin provst og biskop at hindre, at den tyske frimenighed benyttede sognekirken til tyske politiske formål.

Alligevel havde en præst som Schwarz svært ved at tilfredsstille de bedvidst danske og især grundtvigske kredse. De svarede med ønske om at få en præst med dansk uddannelse og åndelig indstilling i de blandede sogne, måske en valgmenighed. Et politisk spil begyndte. Den magtfulde politiker Hans Jøfens Christensen fik opbakning af folketingsmand I.P. Nielsen og H.P. Hanssen og fremførte, at de dansksindede led under "åndelig vanrøgt", og at den danske administration havde taget mere hensyn til de tyskuddannede præster end til dem. Resultatet blev i 1935 indsættelse af den grundtvigske pastor N.P. Nielsen som dansk residerende kapellan i Højer og "grænsepræst" for de danske i de fire sogne Burkal, Hostrup, Udbybjerg og Daler, hvor der fortsat sad tyskuddannede præster. Alle de fire menighedsråd protesterede. Dermed var helsognsprincippet fra 1920 brudt, troen på at en tyskuddannet præst kunne bejlene de danske var gjort til skamme. Forfatteren er klar i sin vurdering. Nielsen kom som udpræget partimand, han blev indsat som "straffepreæst" over for de tyskuddannede, den danske fremgangsmåde var uforståelig, kluntet, et eklatant fejlgreb, ja en topmålt dumhed, gennemtruffet af stærke danske nationale præster som en nationalistisk provokation hen over hovedet på de lokale menighedsråd (s. 337).

Det kan vel også siges på den måde, at de tyskuddannede præster blev gjort til syndebug for det nazificerede fremstød fra den tyske frimenighed.

Det er første gang, at denne penible sag er dokumenteret så afslørende. Her og gennem hele bogen har forfatteren fat i følsomme emner, men overalt mærker man en forbillig bestræbelse efter objektivitet, trods det at Martin Schwarz er forfatterens morfar. Ingen afkrog i kildematerialet er overset. Det gælder utrykte akter i kæmpestore arkiver lige fra Kirkeministeriet, bispe- og præstearkiver til lokalhistoriske arkiver, kilder i privat eje og det gælder ældre trykte kilder og spritny litteratur. Alene kildelisten og henvisningerne kan tjene som inspiration og vejviser for kommende studier i denne tids interessante kirkehistorie i andre sogne i Sønderjylland.

Bogen er stor men historien er spændende og klart fortalt. Med udgangspunkt i den konkrete Martin Schwarz-historie er det lykkedes at tegne et bredfacetteret billede af kirkeadministration og kirkeskikke, kirkens ændring hen over 1920 og især kirkens vanskelige position i det nationale og politiske spændingsfelt. Den dansknationale begejstring og erobringstrang hos mange kirkefolk nordfra i 1920 stilles til skue samtidig med, at der med dyb forståelse gives plads for de særligt sønderjyske forhold og de tyskuddannede præster. Forfatteren udstiller de dansknationale angreb på den sønderjyske helsognsordning, som Schwarz virkede i. Realiteten er vel, at datidens forpestede klima i sig selv gravede graven for den ordning, som havde eksisteret før 1920 og som efter 1920 blev fortsat på blandt andet Burkal-egnen. Denne bog rager op i skoven af publikationer i jubilæumsåret. Den vil blive stående som en klassiker.

Lars N. Hemmingsen

Raáb, Renáta: *Austria's Schleswig Policy 1848-1852. L'Harmattan, 2019. 338 sider.*

Spørgsmålet om Slesvigs politiske fremtid blev et vigtigt aspekt af dansk, tysk og endog europæisk politik i det nittende århundrede. De nye nationale tankemåder udfordrede den længe etablerede sameksistens mellem det danske kongerige og de tyskdominerede hertugdømmer inden for det oldenborgske monarki. I årene 1848-1850 førte disse modsætninger til reelle kamphandlinger mellem monarkiets nationale grupperinger. Den deraf følgende treårskrigen var dog ikke bare en borgerkrig, men også en international konflikt, der tiltrak sig stor opmærksomhed i den bredere tyske offentlighed.

I Danmark er krigens internationale aspekter ikke ukendte, men de knyttes altovervejende til kongeriget Preussen. Hertugdømmernes senere indlemmelse i Preussen og de dansksindede sønderjydernes mindretalstilvæ-